

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2018, tom 50, s. 65–79

<https://doi.org/10.7163/SOW.50.4>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Tradycyjne sposoby gospodarowania na obszarach wiejskich jako element ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Doliny Dolnej Wisły

Traditional methods of management in rural areas as an element of protecting the natural and cultural heritage of the Lower Vistula Valley

Alicja Gonia • Hanna Michniewicz-Ankiersztajn • Iwona Józefowicz

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Kultury Fizycznej, Zdrowia i Turystyki
Instytut Geografii

pl. Kościeleckich 8, 85-033 Bydgoszcz

alicia.gonia@ukw.edu.pl • hanka@ukw.edu.pl • jozefowicz@ukw.edu.pl

Zarys treści: W świetle głębokich przemian przestrzenno-funkcjonalnych, jakim podlegają współcześnie tereny wiejskie, coraz istotniejsze wydaje się zachowanie tradycyjnych form i sposobów gospodarowania, które stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego wsi. Celem niniejszego opracowania jest charakterystyka działań na rzecz ochrony i promocji tego dziedzictwa na obszarach wiejskich Doliny Dolnej Wisły w ujęciu dynamicznym i przestrzennym. Przeprowadzone badania wykazały, że mieszkańcy gmin wiejskich, zwłaszcza na obszarach chronionych, coraz chętniej kultywują uprawę i hodowlę tradycyjnych odmian roślin i ras zwierząt. Ich działania przyczyniają się zarówno do zachowania bioróżnorodności na wymienionych obszarach, jak i ochrony specyficznego, kształtowanego przez stulecia krajobrazu kulturowego wsi.

Słowa kluczowe: tradycyjne sposoby gospodarowania, dziedzictwo wsi, Dolina Dolnej Wisły.

Wstęp

Współcześnie, w konsekwencji szeregu zmian społecznych, technologicznych i funkcjonalno-przestrzennych, którym podlegają obszary wiejskie, zauważa się zanikanie dziedzictwa kulturowego wsi, zwłaszcza w Europie Zachodniej (Bignal i McCracken 2000; Gobattoni i in. 2012; Jędrusiak 2010). Zagrożone są m.in. typowe systemy rolnicze, rzemiosło, tradycje i zwyczaje wiejskie. W związku z powyższym coraz częściej wskazuje się potrzebę ochrony materialnych i niematerialnych wytworów kultury ludowej w kontekście wielofunkcyjnego, zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Podkreśla się bowiem, że dbałość o istniejące dziedzictwo, jak i właściwa jego promocja, może stać się ważnym czynnikiem rozwoju funkcji pozarolniczych „pozwalającym tworzyć miejsca pracy i źródła dochodu dla mieszkańców, szczególnie w dziedzinach takich jak turystyka, wytwarzanie produktów

regionalnych i świadczenie usług przez przedstawicieli tzw. ginących zawodów” (Duriasz-Bułhak i in. 2011, s. 21).

Jednym ze sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego wsi mogą być takie formy gospodarowania rolniczego, które wykorzystują tradycyjne odmiany roślin i gatunki zwierząt gospodarskich, przez co zapewniają względną trwałość ukształtowanego przez pokolenia krajobrazu kulturowego wsi. Krajobraz ten charakteryzuje się występowaniem pierwotnych układów ruralistycznych i zabytkowych obiektów, które wpisują się w liczne ekosystemy naturalne i półnaturalne (Myga-Piątek 2012).

Opracowania dotyczące współczesnych sposobów gospodarowania i systemów produkcji rolniczej wskazują na istnienie trzech ich typów: rolnictwa konwencjonalnego, rolnictwa ekologicznego i integrowanego, wpisującego się w ideę zrównoważonego rozwoju (m.in. Kuś i Stalenga 2006; Zimny 2007; Korska-Adamowicz i in. 2012; Zielińska 2013). Tradycyjne sposoby gospodarowania są obecne w dwóch ostatnich typach systemów produkcji rolniczej. Można je określić jako przyjazne dla środowiska łagodne formy gospodarowania w nieznacznym stopniu przekształcające istniejący krajobraz kulturowy, stanowiące jednocześnie formę ochrony czynnej obszarów i bodziec do ich rozwoju. W aspekcie krajobrazowym przyczyniają się do zachowania ukształtowanej mozaiki pól, łąk, ugorów i ekosystemów nierolniczych, z oczkami wodnymi oraz śródpolnymi miedzami porośniętymi drzewami i zaroślami. W aspekcie biologicznym wpływają na ochronę potencjału środowiskowego obszarów wiejskich poprzez zachowanie bioróżnorodności i zasobów genowych miejscowych odmian roślin uprawnych oraz lokalnych ras zwierząt gospodarskich (Grabowska 2010; Zielińska 2013; PROW 2016). W aspekcie kulturowym chronią istniejące dziedzictwo materialne (m.in. architekturę, rzemiosło) oraz niematerialne (np. obrzędowość i tradycje związane z pracami polowymi w ciągu roku). W aspekcie gospodarczym służą utrzymaniu rolniczego użytkowania gruntów na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (PROW 2016), wpływają na rozwój lokalny i mogą służyć dywersyfikacji gospodarczej obszarów. W związku z powyższym są to wskazane formy działalności i zarządzania na obszarach chronionych (Grabowska 2010; Zielińska 2013), na których z założenia wspierana jest koncepcja tradycyjnego krajobrazu rolniczego (Harrop 2007; Fischer i in. 2012). Istniejące ustawodawstwo Unii Europejskiej w zakresie wspólnotowej polityki rolnej również dostrzega wagę tradycyjnych form gospodarowania (m.in. jako determinantę wielofunkcyjnego rozwoju wsi), co przejawia się promocją zdrowej, ekologicznej żywności, działaniami na rzecz ochrony bioróżnorodności obszarów wiejskich oraz działaniami na rzecz kontynuacji tradycyjnych metod uprawy roślin, wypasu zwierząt i zachowania ich lokalnych ras i odmian (Gacka-Grzesikiewicz 2004; Prus 2008; Grabowska 2010; Korska-Adamowicz i in. 2012; Schmitz i in. 2012).

W tym miejscu należy podkreślić, iż podstawowym czynnikiem decydującym o skuteczności działań związanych z zachowaniem lub ponownym wdrażaniem tradycyjnych form gospodarowania na terenach wiejskich jest odpowiednie nastawienie społeczności lokalnej (Gobattoni i in. 2012), która powinna odznaczać się wysoką świadomością ekologiczną oraz umiejętnością wykorzystywania potencjału tkwiącego w obszarach przez nich użytkowanych (Gacka-Grzesikiewicz 2004; Jędrysiak 2010; Korska-Adamowicz i in. 2012). Niezwykle istotne jest także przywiązanie mieszkańców do miejsca zamieszkania i identyfikowanie się z nim, co wyraża się zaangażowaniem w sprawy lokalne, dbanie o otoczenie i współtworzenie wizerunku wsi (Zimnicka i Czernik 2007).

Cel, zakres i metody badań

Celem niniejszego opracowania jest charakterystyka tradycyjnych form gospodarowania na obszarach wiejskich w Dolinie Dolnej Wisły w ujęciu dynamicznym i przestrzennym oraz ocena działalności samorządów i społeczności lokalnych na rzecz ochrony i promocji tradycyjnych metod gospodarowania. Założono, że istnieje wzajemna zależność pomiędzy dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym a przyjaznymi dla środowiska tradycyjnymi formami gospodarowania oraz związek pomiędzy występowaniem w strategiach rozwoju gmin mocno akcentowanych aspektów ochrony dziedzictwa kulturowego a aktywnością społeczności lokalnych w zakresie promocji i ochrony tego dziedzictwa.

Aby zweryfikować przyjęte założenie, przeanalizowano szereg danych (stosując m.in. metodę k-średnich, wykresy rozrzutu, dynamikę zmian) pozyskanych podczas kwerendy terenowej przeprowadzonej we wrześniu i październiku 2017 r. oraz z dokumentów strategicznych gmin i Banku Danych Lokalnych GUS. Dane te pochodzą z lat 1995–2017.

Zakres przestrzenny opracowania obejmuje makroregion Doliny Dolnej Wisły (Kon-dracki 1994). Administracyjnie jest to obszar trzynastu gmin położonych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego (Dąbrowa Chełmińska, Dobrcz, Unisław, Pruszcz, Chełmno, Świecie, Grudziądz, Dragacz, Nowe) i pomorskiego (Sadlinki, Kwidzyn, Ryjewo, Gniew). Wyróżnia się on krajobrazem określanym przez W. Andrejczuka (2007) jako dolinno-rzeczny. Charakteryzuje się wyraźnymi granicami przestrzennymi – zwłaszcza w obszarze styku doliny z wysoczyzną morenową, co przekłada się na różnice wysokości względnych dochodzące do 60 m w obszarze zboczy (Gonia i Bykowski 2010). W obrębie Doliny Dolnej Wisły – zgodnie z definicją W. Andrejczuka (2007) – kształtuje się krajobraz uwarunkowany specyficznymi warunkami mikroklimatycznymi. Powoduje to dużą bioróżnorodność sprzyjającą istnieniu korytarza ekologicznego o randze międzynarodowej, pomimo tego, że środowisko przyrodnicze Doliny Dolnej Wisły jest silnie przekształcone w wyniku intensywnych działań melioracyjnych oraz przeciwpowodziowych.

Duża wartość przyrodnicza obszaru sprawiła, że w 1993 r. jego znaczną powierzchnię objęto ochroną prawną w postaci parku krajobrazowego, aktualnie Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego (ZPKChIN), obejmującego ponad 60 tys. ha. i rozciągającego się na przestrzeni prawie 100 km² (ryc. 1). Jest to również obszar włączony w sieć programu Natura 2000, obejmującego obszary specjalnej ochrony siedlisk i ptaków. Najcenniejsze przyrodniczo obszary objęte są ochroną w postaci 19 rezerwatów przyrody (Gonia i in. 2015; Gonia i Michniewicz-Ankiersztajn 2016). Z punktu widzenia krajobrazu kulturowego obszar Doliny Dolnej Wisły jest również bardzo zróżnicowany, co jest konsekwencją współistnienia kilku grup etnograficznych: Chełmiaków, Borowiaków, Powiślaków oraz spokrewnionych z Kaszubami – Kociewiaków. Materialne (np. architektura) i niematerialne (tradycje, obrzędowość) kilkusetletnie dziedzictwo kulturowe ukształtowane przez wymienione grupy ludności stanowią niewątpliwy walor Doliny Dolnej Wisły.

Ryc. 1. Makroregion Doliny Dolnej Wisły i granice Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Kondracki (2004) i <http://www.geoportal.gov.pl/>

The Lower Vistula Valley macroregion and borders of the Chełmno and Vistula Landscape Park Complex
Source: own study based on J. Kondracki (2004) and <http://www.geoportal.gov.pl/>

Tradycyjne sposoby gospodarowania na obszarach wiejskich Doliny Dolnej Wisły

Jak wspomniano we wstępie, tradycyjne gospodarowanie na obszarach wiejskich stanowi ważny czynnik ochrony krajobrazu kulturowego, będąc jednocześnie bodźcem rozwoju lokalnego tych obszarów. Na obszarze Doliny Dolnej Wisły efekty tego gospodarowania (tab. 1) są dostrzegalne zarówno na płaszczyźnie krajobrazowej, jak i ekologicznej, kulturowej oraz gospodarczej.

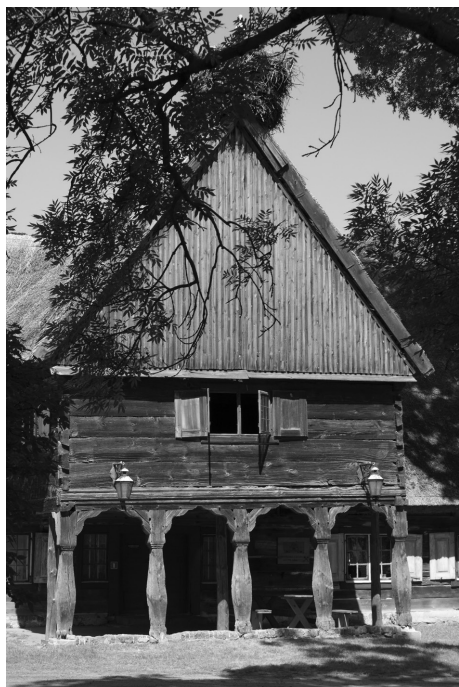
Pierwsza płaszczyzna – krajobrazowa, obejmuje ochronę istniejącego specyficznego krajobrazu doliny, na który składa się przede wszystkim mozaika pól i łąk poprzedzielanych szpalerami wierzb, sieć wałów przeciwpowodziowych ciągnących się wzdłuż Wisły, liczne starorzecza, oczka wodne i stawy (fot. 1). Krajobraz ten został w dużej mierze ukształtowany przez osadników olęderskich gospodarujących na tych terenach od XVI do XIX w., częściowo zaś uległ przemianom w latach 50. XX w. pod wpływem regulacji Wisły (Plit 2008).

Fot. 1. Widok na dolinę Wisły w województwie kujawsko-pomorskim
Źródło: Archiwum Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego.
A view at the Vistula Valley in the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship
Source: Archives of the Chełmno and Vistula Landscape Park Complex

Pozytywny wpływ tradycyjnych sposobów gospodarowania jest szczególnie widoczny w ochronie różnorodności biologicznej, dla której podstawowym wymogiem jest ochrona ekosystemów i naturalnych środowisk *in situ*, zróżnicowanie mikroklimatu, szczególnie w strefie zboczowej doliny, a także obecność rzeki będącej naturalnym korytarzem ekologicznym (Zielińska 2013; Pająkowski 2015). Bioróżnorodność tę, poza mozaiką pól i łąk, podtrzymują liczne sady, zakładane od wieków w strefie zboczowej i w dnie doliny. Aktualnie pozostało ich ok. 250 (z ponad 2 tys. istniejących w okresie międzywojennym, na odcinku dolnej Wisły od Fordonu po Nowe). Warunki naturalne doliny Wisły, ukształtowanie terenu, żyzne gleby i wspomniany specyficzny mikroklimat, sprzyjają również uprawie winorośli, która niegdyś licznie występowała na zboczach Wisły. Dolina posiada również roślinność bogatą w gatunki miododajne, co od wieków wykorzystywane było do rozwoju pszczelarstwa, najpierw w formie bartnictwa, następnie pasiecznictwa. Na obszarze dolnej Wisły w celu przywrócenia zasobów genowych roślin uprawnych poczyniono również starania w kierunku odtworzenia i uprawy starych odmian zbóż. Projekt jednak nie rozwinął się w dolinie na większą skalę. Obok działań zmierzających do zachowania zasobów genetycznych roślin uprawnych do tej pory podjęto szereg inicjatyw w celu ochrony rodzimych ras zwierząt, które przystosowane są do miejscowych, często surowych warunków środowiskowych i mogą być utrzymywane w warunkach produkcji ekstensywnej połączonej z wypasem ekologicznym, co pozwala na efektywne zagospodarowanie na obszarach wiejskich, a jednocześnie sprzyja ochronie siedlisk (Grabowska 2010). Przykładem powrotu do tradycyjnych sposobów gospodarowania jest prowadzona w dolinie eksperymentalna hodowla owiec wrzosówek, polegająca na wypasie owiec w ich naturalnym środowisku na zboczach doliny Wisły (*ochrona in situ*). Jest to jednocześnie sposób na naturalną ochronę roślinności stepowej w rezerwatach muraw kserotermicznych lub

w ich otulinach. Alternatywnymi kierunkami produkcji rolniczej prowadzonymi w dolinie jest również hodowla gęsi i kur tradycyjnej odmiany zielononóżki kuropatwianej. W aspekcie kulturowym w Dolinie Dolnej Wisły ochronie podlega ukształtowany przez wieki, specyficzny wiejski krajobraz kulturowy. Jego charakterystycznym elementem są tradycyjne układy osadnicze – wsie ciągnące się na długości kilku kilometrów wzdłuż wałów przeciwpowodziowych (m.in. Michale, Wielki Lubień, Mały Lubień). Najcenniejszymi obiektami materialnego dziedzictwa kulturowego są pozostałości architektury olęderskiej w postaci drewnianych, podcieniowych chat (fot. 2), jak również mała architektura w postaci kapliczek przydrożnych i pomnienic cmentarza (fot. 3). Oprócz materialnych przejawów kultury na uwagę zasługują liczne tradycje i obrzędy związane z rolnictwem na tych terenach.

Fot. 2. Mennonicka chałupa z podcieniem w miejscowości Chrystkowo
A Mennonite hut with arcades in Chrystkowo

Fot. 3. Mennonicki nagrobek na cmentarzu w miejscowości Mareza koło Kwidzyna
Mennonite tombstone in the graveyard in Mareza near Kwidzyn

Źródło: Archiwum Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego.
Source: Archives of the Chełmno and Vistula Landscape Park Complex

Ważną kilkusetletnią tradycją, z której słynie dziś Dolina Dolnej Wisły, jest smażenie powideł śliwkowych tradycyjnymi metodami w kuprowych kotłach, reaktywowane w kilkunastu miejscowościach pod koniec lat 90. XX w. Efektem współpracy pomiędzy producentami powideł było zarejestrowanie w 2006 r. produktu „Powidła śliwkowe z regionu Doliny Dolnej Wisły” na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Mieszkańcy Doliny Dolnej Wisły zajmują się również rękodziełem, m.in. wyrobem figurek drewnianych, wikliniarstwem, promowanym m.in. na „Szlaku Tradycji i Smaku”. Na szlak ten składają się miejsca wytwarzania produktów tradycyjnych i lokalnych, zabytki przyrody i architektury oraz miejsca lokalnych imprez (www.szlaktradycji.pl). Jedną z propozycji poznawania tradycji na szlaku jest questing, czyli edukacyjne gry terenowe.

Dziedzictwo niematerialne związane z obrzędami, rytuałami i obyczajami kultywowane jest natomiast najmocniej w nadwiślańskiej miejscowości Gzin, kreującej się na tematyczną wioskę rytuałów, posiadającą w swej historii akcent kanibalizmu (Michniewicz- Ankiersztajn i Gonia 2013). Istotnym elementem tradycji regionalnej jest również dziedzictwo kulinarne, promocji którego służą szlaki kulinarne, liczne imprezy oraz działania pojedynczych wytwórców i producentów (tab. 1). Należy zaznaczyć, że wyżej wspomniane wydarzenia w głównej mierze mają charakter edukacyjny – pozwalają uchronić od zapomnienia dawne techniki i zwyczaje. Aspekt komercyjny ma tu znaczenie drugorzędne.

Na płaszczyźnie gospodarczej powrót do tradycyjnych metod gospodarowania na obszarach wiejskich Doliny Dolnej Wisły przynosi wymierne korzyści. Lokalne społeczności, chroniąc istniejące dziedzictwo, jednocześnie czerpią dodatkowe zyski z działalności pozarolniczej, m.in. ze sprzedaży wyrobów lokalnych i tradycyjnych oraz oferty turystycznej bazującej na lokalnym potencjale przyrodniczym i kulturowym. Sprzyja to dywersyfikacji lokalnej gospodarki, co niewątpliwie przyczynia się do jej rozwoju.

Istotnym elementem rozwoju gospodarczego tego obszaru jest rozwój turystyki dziedzictwa wpisującej się w ideę rozwoju zrównoważonego. W ofercie skierowanej dla turystów zwraca się uwagę zarówno na walory krajobrazowe doliny (poprzez rozwój infrastruktury turystycznej m.in. szlaków pieszych i rowerowych), jak i promocję lokalnego dziedzictwa kulturowego. W wymiarze materialnym jest to udostępnianie do zwiedzania zabytkowych obiektów architektury czy starych cmentarzy mennonickich. W wymiarze niematerialnym to kultywowanie tradycji kulinarnych, m.in. poprzez organizację festiwali i festynów (m.in. „Festiwal Smaku” w Grucznie czy „Święto Śliwki” w Strzelcach Dolnych). Jest to jednocześnie dobry sposób na wskazanie, jak wykorzystywać do celów produkcyjnych (ekożywności) stare odmiany roślin i gatunki zwierząt gospodarskich.

Na bazie surowców pochodzących z rejonu prowadzone jest przetwórstwo produktów spożywczych przeznaczonych do sprzedaży, m.in. tłoczony na zimno olej rzepakowy, naturalne soki jabłkowe, sery podpuszczkowe czy nalewki z Doliny Dolnej Wisły wpisane w 2006 r. na Listę Produktów Tradycyjnych MRiRW. Największą imprezą prezentującą bogactwo kulinarne rejonu Doliny Dolnej Wisły jest organizowany corocznie w Grucznie „Festiwal Smaku”. W Dolinie Dolnej Wisły rozwijany jest również sieciowy produkt turystyczny pod hasłem „Niech Cię Zakole” skupiający wiele różnorodnych miejsc funkcjonujących jako spakietyzowana oferta posiadająca własną markę. Miejsca te wybrane są nieprzypadkowo, wszystkie mają promować autentyczność wsi, zaczynając od miejsc oferujących tradycyjne kulinaria przez miejsca wytwarzania rękodzieła po udostępnione do zwiedzania obiekty zabytkowe.

Tabela 1. Wybrane działania w zakresie promocji dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Doliny Dolnej Wisły oparte na tradycyjnych metodach gospodarowania

Tradycyjne metody gospodarowania	Miejscowość	Działania lokalnych społeczności	Oferta
Sadownictwo	Chrystkowo	pokazowa kolekcja drzew owocowych	edukacja, warsztaty
		impreza „Dni Otwarte Sadów”	wykłady, warsztaty, degustacje i owocobranie
	Topolno	impreza „Piknik w stuletnim sadzie”	wykłady, warsztaty, degustacje i owocobranie
Tradycyjne smażenie powideł śliwkowych	Benowo, Chełmno, Chrystkowo, Gruczno, Gzin, Kiełp, Kijewo Królewskie, Kozielec, Małe Łunawy, Nebrowo Wielkie, Nowe, Opalenie, Starogród, Strzelce Dolne, Wałdowo Królewskie, Widlice	produkt tradycyjny „Powidła Śliwkowe z Doliny Dolnej Wisły” (2006 r.)	sprzedaż bezpośrednia z gospodarstw
	Kiełp, Nebrowo Wielkie, Nowe, Strzelce Dolne	święta śliwki	pokazy, degustacje, sprzedaż powideł śliwkowych i innych produktów lokalnych oraz wyrobów rękodzieła
Bartnictwo	Kurzejewo	zakładanie barci	sprzedaż miodu bezpośrednia z pasieki
Pszczelarstwo	Czarże, Górne Wymiały, Gzin, Kiełp, Kijewo Królewskie, Kokocko, Kurzejewo, Nowa Wieś Chełmińska, Podwiesiek, Starogród, Topolno	produkt tradycyjny „Miody z rejonu Dolnej Wisły” (2007 r.)	sprzedaż miodu bezpośrednia z pasieki
	Gruczno	„Święto Miodu” w ramach „Festiwalu Smaku”	pokazy produkcji miodu, degustacje, sprzedaż lokalnych wyrobów z produktów pszczelich
Uprawa winorośli	Kozielec, Topolno	uprawa winorośli, produkcja wina	degustacja, sprzedaż win, oprowadzanie po winnicy
Hodowla tradycyjnych odmian zwierząt gospodarskich	Gruczno	wypas owiec wrzosówek	wypasy pokazowe przeprowadzane podczas imprez, wypasy w celach edukacyjnych „Re-dyk Dolnonadwiślański”
	Rezerwat Biała Góra, Rezerwat Kwidzińskie Ostnice	tradycyjny wypas owiec wrzosówek – ochrona <i>in situ</i>	wypas w rezerwach przyrody
	Chrystkowo, Gzin, Gruczno, Kozelec, Topolno	hodowla kur rasy „zielononóżka kuropatwiana”	zdrowa żywność w gospodarstwach agroturystycznych
	Topolno, Kozelec, Gzin	hodowla gęsi	produkt tradycyjny półgęsek (2006r.); zdrowa żywność w gospodarstwach agroturystycznych

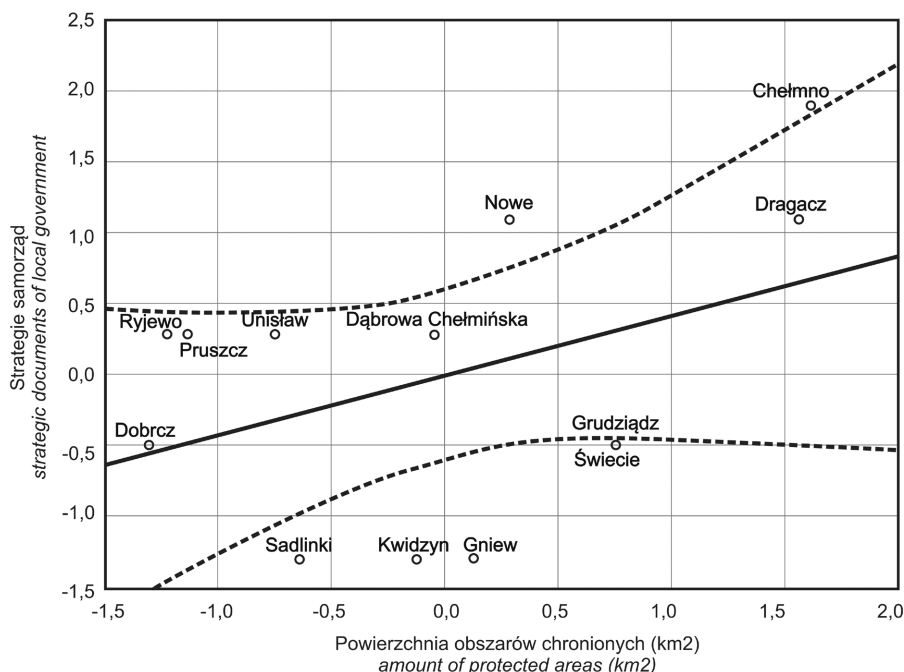
Wybrane produkty tradycyjne i lokalne	Czarże	produkcja nalewek	produkty tradycyjne: nalewka orzechowa, nalewka z kwiatów głogu, nalewka z czarnej porzeczki, nalewka dereniowa, dzięgielówka (2006 r.)
	Gruczno		„Turniej Nalewek”
	Czarże, Morsk	soki jabłkowe tłoczono 100%	produkcja soków naturalnych
	Kiełp	produkcja oleju	„Olej rzepakowy z Góry św. Wawrzyńca” tłoczony na zimno
	Stolno	tradycyjny wypiek chleba	produkty tradycyjne: „chleb z kminkiem ze Stolna”, „stoleński razowiec ze słonecznikiem” (2009r.)
	Dąbrowa Chełmińska		wypiek chleba w tradycyjnym piecu chlebowym i warsztaty
	Topolno	produkcja serów	degustacja i sprzedaż serów w gospodarstwie
	Świecie	wędzenie ryb	wędzona certa, wędzone płyty łososia wiślanego, wędzony sum
	Czarże	przetwórstwo owoców	konfitury, wina owocowe, soki owocowe
	Ostromecko; Chełmno	przetwórstwo mięsa	serwowanie potraw z gęsi białej kołudzkiej w ramach Kujawsko-Pomorskiego Gęsinowego Szlaku Kulinarne
	Chrystkowo, Gruczno	produkcja wypieków słodkich	sprzedaż wypieków – pączki z powidłami, drożdżówki
Imprezy, szlaki promujące dziedzictwo wsi	Bruki Unisławskie, Błoto, Wielki Lubień	„Święto Kapusty”, „Święto pomidora”	pokazy przerobu surowców, degustacje, sprzedaż bezpośrednia
	Chrystkowo, Gruczno, Luskowo	„Weekend z Menonitami”; „Mennonicki Szlak Kulinary w Dolinie Dolnej Wisły”	promocja dziedzictwa kultury (tradycje kulinarne, dziedzictwo kulturowe) Olędrow
	liczne miejscowości w Zakolu Dolnej Wisły	„Szlak tradycji i smaku”	promocja lokalnych i tradycyjnych produktów; sprzedaż bezpośrednia produktów, degustacje
	Gzin	wioska rytuałów	kultywowanie tradycji, m.in. tradycyjne darcie pierza, Noc Kupały
	Gruczno	Festiwal Smaku	sprzedaż i degustacja lokalnych i tradycyjnych wyrobów kulinarnych
	liczne miejscowości w Dolinie Dolnej Wisły	„Niech Cię Zakole”	sieciowy produkt turystyczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Ocena działań samorządów i społeczności lokalnych na rzecz ochrony i promocji tradycyjnych metod gospodarowania

Analiza dokumentów strategicznych gmin makroregionu Doliny Dolnej Wisły z lat 2001–2016 wykazała, że samorządy lokalne przywiązują coraz większą wagę do tematyki ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego wsi m.in. poprzez edukację ekologiczną mieszkańców, promowanie rolnictwa ekologicznego i markowych, produktów regional-

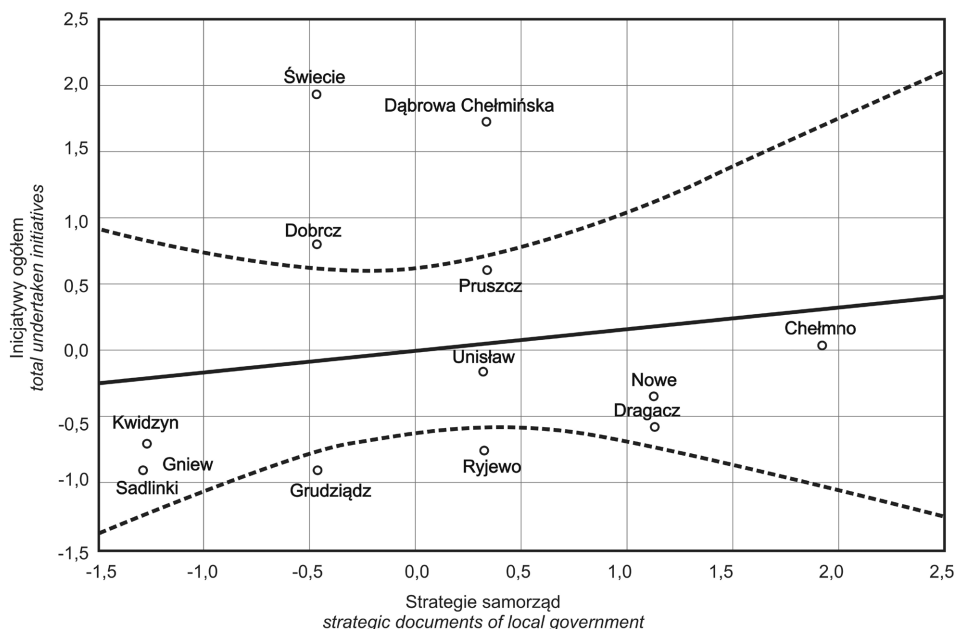
nych. Jest to szczególnie widoczne w zapisach strategii gmin o wysokim udziale obszarów chronionych, jak Chełmno, Dragacz (powyżej 90% powierzchni stanowią obszary chronione) i Nowe (68% powierzchni obszarów chronionych). W gminach podmiejskich typu Grudziądz, Świecie, pomimo znacznego udziału obszarów chronionych (ponad 50% powierzchni) w dokumentach strategicznych nacisk kładziony jest raczej na ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, a nie wspieranie rozwoju tradycyjnych form gospodarowania rolniczego (ryc. 2).

Ryc. 2. Zależności pomiędzy udziałem obszarów chronionych w powierzchni gmin a liczbą zadań i celów strategicznych w zakresie ochrony potencjału przyrodniczego i kulturowego obszarów wiejskich
Źródło: opracowanie własne (program Statistica).

Relationships between share of protected areas in the area of municipalities and the number of strategic tasks and goals regarding protection of the natural and cultural potential of rural areas
Source: own elaboration (Statistica software).

Skonfrontowanie zapisów w dokumentach strategicznych (cele i zadania) z rzeczywistymi działaniami na rzecz tworzenia markowych regionalnych produktów, promocji rolnictwa ekologicznego, ochrony i promocji wiejskich krajobrazów kulturowych wskazuje, że w wielu przypadkach są to inicjatywy społeczności lokalnych, stowarzyszeń – niezależne od deklarowanych działań samorządów. Jest to szczególnie widoczne w wypadku gmin Dobrcz, Świecie, Dąbrowa Chełmińska, gdzie w strategiach uwzględniono jedynie konieczność edukacji ekologicznej mieszkańców oraz promocję i ochronę dziedzictwa (ryc. 3). W rzeczywistości działania mieszkańców i przedsiębiorców obejmują również kultywowanie tradycyjnych form uprawy i hodowli, przetwórstwa spożywczego, a także tworzenie zrównoważonych produktów turystycznych (imprezy, szlaki tematyczne ukazujące obrzędowość i tradycje wsi).

Ryc. 3. Zależności pomiędzy liczbą rzeczywistych inicjatyw podejmowanych przez społeczności lokalne i samorządy a założeniami strategicznymi gmin w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszarów wiejskich

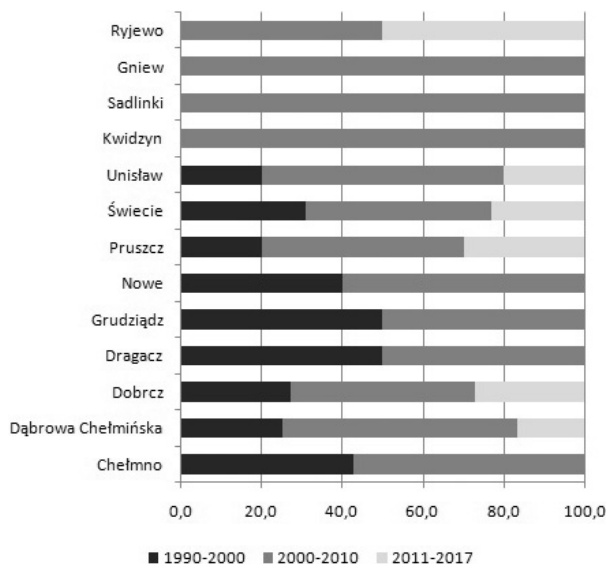
Źródło: opracowanie własne (program Statistica).

Relationships between the number of actual initiatives undertaken by local communities and authorities and the strategic assumptions of municipalities concerning protection and promotion of the natural and cultural heritage of rural areas

Source: own elaboration (Statistica software).

Aktywność społeczności lokalnych m.in. na rzecz ochrony tradycyjnego wizerunku wsi w Dolinie Dolnej Wisły, zwłaszcza w gminach województwa kujawsko-pomorskiego, jest widoczna już od lat 90. XX w. Wtedy powstały pierwsze instytucje i stowarzyszenia wspierające rozwój lokalny poprzez podtrzymywanie lub odtwarzanie zanikających tradycji, sposobów upraw i hodowli. Jednak najwięcej inicjatyw rozwijanych do dnia dzisiejszego pojawiło się po roku 2000 (ryc. 4).

W aspekcie przestrzennym największą aktywnością wykazują się samorządy i społeczności gmin położone w środkowej i południowej części makroregionu Doliny Dolnej Wisły, w województwie kujawsko-pomorskim. Według przeprowadzonej klasyfikacji metodą k-średnich są to gminy należące do skupienia numer II – Dąbrowa Chełmińska, Świecie, III – Dobrze, Pruszcz, Unisław, IV – Chełmno, Grudziądz, Nowe, Dragacz (ryc. 5).

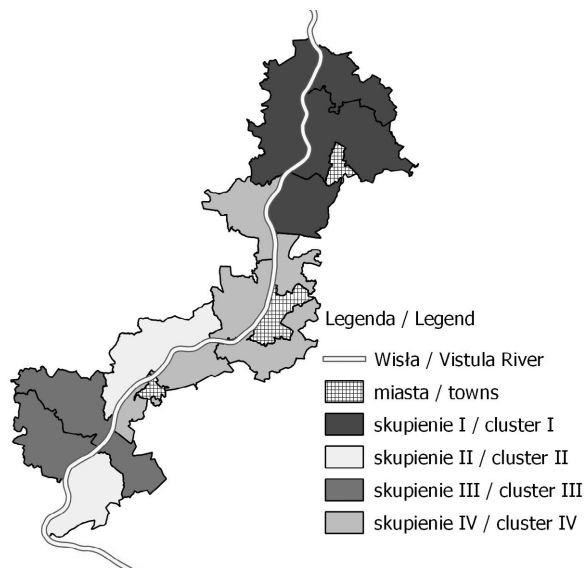

Ryc. 4. Inicjatywy społeczności lokalnych związane z ochroną i promocją dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszarów wiejskich Doliny Dolnej Wisły w latach 1990–2017

Źródło: opracowanie własne.

Local communities' initiatives related to protection and promotion of the natural and cultural heritage of rural areas in the Lower Vistula Valley in 1990–2017

Source: own elaboration.

Ryc. 5. Klasyfikacja gmin według liczby inicjatyw w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym tradycyjnych metod gospodarowania rolniczego

Źródło: opracowanie własne.

Classification of municipalities by the number of initiatives related to protection and promotion of the natural and cultural heritage, including traditional methods of agricultural management

Source: own elaboration.

Wnioski i uwagi końcowe

Przeprowadzona inwentaryzacja i analizy danych statystycznych potwierdziły założenie, że istnieje wzajemna zależność pomiędzy dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym a przyjaznymi dla środowiska, tradycyjnymi formami gospodarowania. Dolina Dolnej Wisły jest obszarem, na którym występuje tradycyjne rolnictwo ekstensywne, wpływające na zachowanie cennych elementów krajobrazu kulturowego wsi. Z drugiej strony, zachowanie jakości potencjału przyrodniczego i kulturowego pomaga rozwijać się społecznościom lokalnym, również w wymiarze ekonomicznym. Mieszkańcy coraz bardziej doceniają istniejące dziedzictwo kulturowe, interesują się powrotem do tradycyjnych zajęć, podejmują różnorodne inicjatywy związane z kultywowaniem tradycyjnych metod gospodarowania rolniczego, rzemiosła i wiejskich zwyczajów. Działania te są podejmowane już od lat 90. XX w., a najintensywniej od pierwszej dekady XXI w.

Na bazie dziedzictwa kulinarnego rozwija się w dolinie turystyka kulinarna, a marką Doliny Dolnej Wisły stały się tradycyjne i lokalne produkty, zwłaszcza związane sadownictwem „Powidła śliwkowe z Doliny Dolnej Wisły”, wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych MRiRW. Intensywnie prowadzi się również promocję kulinarnych produktów tradycyjnych i lokalnych realizowaną głównie poprzez różnorodne imprezy kulinarne oraz powstawanie kulinarnych szlaków turystycznych.

Zauważa się również rozwój turystyki na obszarach wiejskich (turystyka zrównoważona, turystyka dziedzictwa), bazującej na potencjale lokalnym, dla której bazę noclegową stanowią wysokiej jakości gospodarstwa agroturystyczne z programem edukacyjnym i ofertą zwiedzania atrakcji turystycznych zlokalizowanych w dolinie. Przykładem tego typu działalności w Dolinie Dolnej Wisły jest zintegrowana oferta turystyczna bazująca na dziedzictwie przyrodniczym i kulturowym obszarze, lokalnych tradycjach kulinarnych, zwyczajach i folklorze, występująca pod wspólną marką „Niech Cię Zakole”.

W dolinie rozwija się również produkcja i przetwórstwo zdrowej żywności, w tym ekologicznej. Promowanie żywności może przyczynić się do rozwoju rynku produktów ekologicznych jako nowego proekologicznego kierunku rozwoju tego regionu, a planowane zmiany legislacyjne dotyczące przydomowej produkcji, przetwórstwa i sprzedaży produktów rolnych bazujących na płodach z gospodarstw rolnych lub danego obszaru wiejskiego również przyczynią się do rozwoju przedsiębiorczości i rozwoju turystyki (*Program rozwoju turystyki...* 2015).

Drugie założenie badawcze nie zostało potwierdzone, bowiem, jak wykazała analiza dokumentów strategicznych, w wielu przypadkach inicjatywy społeczności lokalnych i stowarzyszeń są niezależne od deklarowanych działań samorządów. Okresem cechującym się największą dynamiką w zakresie powstawania tych inicjatyw były lata 2000–2010.

Efektem podejmowanych przez mieszkańców nadwiślańskich gmin tradycyjnych sposobów gospodarowania coraz wyraźniejsze stają się funkcje pozarolnicze i rozszerzenie kierunków działalności. Wypromowane dzięki tradycyjnym sposobom gospodarowania dziedzictwo, staje się w Dolinie Dolnej Wisły produktem i ważnym czynnikiem rozwoju, pozwalającym tworzyć dla mieszkańców nowe miejsca pracy i źródła dochodu.

Badania zrealizowane w ramach tematu BS-2016/K10 zostały sfinansowane z dotacji na naukę przyznanej przez MNiSW.

Bibliografia

- Andrejczuk W.**, 2007, *Krajobrazy dolin rzecznych*, [w:] U. Myga-Piątek (red.), *Doliny rzeczne przyroda-krajobraz-człowiek*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 7, Komisja Krajobrazu Kulturowego, Sosnowiec, s. 9–27.
- Bignal E.M., McCracken D.I.**, 2000, *The nature conservation value of European traditional farming systems*, *Environmental Review*, 8, s. 149–171.
- Duriasz-Buřhak J., Pořomski K., Potok A.** (red.), 2011, *Rzecz o dziedzictwie na wsi*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Fischer J., Hartel T., Kuemmerle T.**, 2012, *Conservation policy in traditional farming landscapes*, *Conservation Letters*, 5, s. 167–175.
- Gacka-Grzesikiewicz E.**, 2004, *Ochrona walorów turystycznych doliny řrodkowej Wisły szansą na rozwój regionu*, [w:] M. Kucharczyk (red.), *Współczesne problemy ochrony krajobrazu*, Zarząd Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych, Lublin, s. 99–105.
- Gobattoni F., Pelorosso R., Leone A., Ripa M.N.**, 2012, *Sustainable rural development: The role of traditional activities in Central Italy*, *Land Use Policy*, 48, s. 412–427.
- Gonia A., Michniewicz-Ankiersztajn H.**, 2016, *Rezerваты przyrody Doliny Dolnej Wisły. Przewodnik*, ZPKChiN, řwiecie.
- Gonia A., Michniewicz-Ankiersztajn H., Dřuzewska A.**, 2015, *Tourism potential of counties located in Kujawsko-pomorskie and Pomorskie voievodeships in respect of waterways revitalisation*, *Economic Problems of Tourism*, 4, s. 123–141.
- Gonia R., Bykowski W.** (red.), 2010, *Dolina Dolnej Wisły dla ciekawych. Przewodnik przyrodniczo-turystyczny*, Apeiron, Bydgoszcz.
- Grabowska M.**, 2010, *Rozwój ekologiczny obszarów wiejskich*, [w:] B. Kryk (red.), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Aspekty ekonomiczne*, Uniwersytet Szczeciński, Wydawnictwo Economicus, Szczecin, s. 81–101.
- Harrop S.R.**, 2007, *Traditional agricultural landscapes as protected areas in international law and policy*, *Agriculture Ecosystems & Environment*, 121, s. 296–307.
- Jędrysiak T.**, 2010, *Wiejska turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa.
- Kondracki J.**, 2004, *Mezoregiony fizycznogeograficzne Polski*, PWE, Warszawa.
- Korska-Adamowicz M., Dopka D., Płotczyk B.** 2012, *Prowadzenie gospodarstw rolnych w różnych systemach a wpływ na środowisko przyrodnicze*, *Fragm. Agron*, 29 (2), s. 77–86.
- Kuś J., Stalenga J.**, 2006, *Perspektywy rozwoju różnych systemów produkcji rolniczej w Polsce*, *Biuletyn Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin*, 242, Puławy, s. 15–25.
- Michniewicz-Ankiersztajn H., Gonia A.**, 2013, *Rola sacrum w krajobrazie kulturowym obszarów wiejskich – gmina Dębrowa Chełmińska*, [w:] *Prace Komisji Krajobrazu kulturowego PTG*, 21, Komisja Krajobrazu Kulturowego, Sosnowiec, s. 37–45.
- Myga-Piątek U.**, 2012, *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Uniwersytet śląski, Katowice.
- Pająkowski J.**, 2015, *Zespół Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego*, t. I, Polskie Wydawnictwa Reklamowe, Toruń.
- PROW**, 2016, *Program rozwoju obszarów wiejskich w Polsce na lata 2014–2020*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Program rozwoju turystyki na obszarach wiejskich w Polsce*, 2015, Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich, Warszawa.

- Prus P.**, 2008, *Współczesne problemy rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego, 5 (XX), s. 133–143.
- Schmitz M.F. Matos D.G.G., Aranzabal I., Ruiz-Labourdette D., Pineda F.D.**, 2012, *Effects of a protected area on land-use dynamics and socioeconomic development of local populations*, Biological Conservation, 149, s. 122–135.
- Zielińska A.**, 2013, *Gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych w Polsce w kontekście rozwoju zrównoważonego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław.
- Zimnicka A., Czernik L.**, 2007, *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej na przykładzie obszaru oddziaływania miasta Szczecina*, Wydawnictwo Hogben, Szczecin.
- Zimny L.**, 2007, *Definicje i podziały systemów rolniczych*, Acta Agrophysica, 10 (2), s. 507–518.

Strony internetowe

www.geoportal.gov.pl
www.lgdswiecie.pl
www.lgdvistula.org
www.szlaktradycji.pl
www.tpdw.pl
www.zakolewisly.pl

Summary

In the light of deep spatial and functional transformations in the contemporary rural areas, retaining traditional forms and methods of management forming an important element of the countryside, cultural heritage seems to gain significance. More and more often inhabitants of rural municipalities, and in particular those situated in protected areas, grow traditional crops and raise traditional breeds of animals. Their activities contribute both to retaining biodiversity in the above-mentioned areas and protecting specific cultural landscape of the countryside. This paper aims to identify and indicate how traditional management methods influence retaining the natural and cultural values of the Lower Vistula Valley.